

DR. VANEK ŠIFTAR
ROMI - NARODNOSTNA ALI ETNIČNA SKUPNOST?

Določenemu obsegu in času je na zastavljeno vprašanje, ki se glasi Romi, narodnost ali etnična skupnost, možen kratek in enostaven odgovor, da ali ne, seveda če obidemo temeljno vprašanje, kdo in kaj so.

O Romih veliko "vemo", resnično pa zelo malo; čeprav so že več kot 500 let bolj ali manj v ospredju raznovrstnih interesov. V vseh zvrsteh evropske kulture jih pogostoma srečujemo prikrojene času in avtorjevim usmeritvam.

Evropo so "osvajali" iz treh smeri in na ozemlju Jugoslavije prevladujejo skupine, ki so prišle čez Bospor in so ohranjemale svoje etnične prvine kljub dodatkom kultur drugih etničnih skupnosti med katerimi so svobodno ali prisiljeno živeli ali komaj životalili. V Prekmurju so se srečali Romi, katerih prapredniki so prišli čez Bospor in čez Kavkaz.

Nesporno, svetovnega pomena je raziskava dr. Franca Miklošiča o romskih poteh in njihovih evropskih narečjih. Njegovo delo "Über die Mundarten und die Wanderung der Zigeuner Europas" /Akademija znanosti na Dunaju je to delo izdajala v posameznih zvezkih od 1871 do 1880 - pri nas še nimamo ničesar prevedenega / ga uvršča med tri /Pott, Clebert/ najpomembnejše romologe.

Ta velika skupnost z različnimi in raznovrstnimi skupinami se je "razlila" po vseh kontinentih; vendar je ohranila zavest skupne pripadnosti in nekatere pomembne jezične osnove. Nikjer pa nimajo matične države: pravijo, povsod so, a nikjer doma. Vsem je Indija davna, prav davna pradomovina in sedaj tudi njihova svojevrstna zaščitnica.

Zavest skupne pripadnosti je bila izjemno močno poudarjena pri konstituiranju njihovega prvega Svetovnega kongresa (8. aprila 1971) v Londonu in sploh v vsem njegovem nadaljnjem delovanju. Na prvem kongresu so sprejeli: skupno ime, zastavo, himno in določili, da je 8. april svetovni praznik Romov.

Romi imajo marsikaj skupnega z Vlahi - Cincarji: so brez matične države; zunaj v svetu bolj priznani in tudi zaznavno organizirani.

V pravnih dokumentih in sploh literaturi so zapisani pod mnogimi imeni, ki so jih dobivali, da so jih ločevali kot skrajno nezaželjene, od ostalih prebivalcev. Romi so se s silo oblasti imenovali Cigani: za sebe in med seboj so se in se nazivajo človek - Rom (ciganka Romni, ciganski jezik roman čhib). Za vse druge uporabljajo

besedo gadžo, to je tisti, ki ni Rom; je kmet. Na prvem kongresu so sprejeli skupno ime Rom, ki je sprejeto tudi v dokumente OZN in se je ustalilo tudi v pravnem besednjaku. Neki Rom je dejal: Če komu rečeš cigán, je to žalitev, če to rečeš zase, pa je sramota.

Odkar je bil v Lelpzigu, pred več kot 300 leti, zagovor prve doktorske disertacije o Romih, se je zvrstilo ogromno raznovrstnih raziskav in bolj ali manj znanstvenih del o Romih. Na območju sedanje Jugoslavije sta se med mnogimi res znanstveno ukvarjala z "romskim vprašanjem" akademika: dr. Tihomir Djordjević (1903 leta je v Münchenu zagovarjal doktorsko disertacijo "Die Zigeuner in Serbien") in Rade Uhlik avtor dveh slovarjev (Srpskohrvatsko - ciganski rečnik in Srpskohrvatsko-romski-angleski rečnik, oba Sarajevo, 1947, 1983). V Sloveniji smo začeli z znanstvenim raziskovanjem o Romih leta 1962 pod naslovom "Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju" (4 zvezki). Za tem se je nabrala že dokajšnja bibliografija del (mag. M. Tancer: "Pomembnejše novejšje slovstvo o Romih", Maribor 1989, str. 19).

Dosedaj smo v glavnem obravnavali le območje Prekmurja in Dolenjske, kjer prebivajo avtohtoni Romi. Zaradi manjšega števila so "izpadali" Romi na Gorenjskem in predvsem pa številni priseljeni na območja nekaterih razvitejših mest. O njih vemo izredno malo. Točno niti tega, kateri etnični skupnosti pripadajo, ker ne poznamo vseh narečij in "verujemo" le njihovim, razmeram in prilikam prilagojeni, opredeliti.

Pri avtohtonih Romih sledimo njihovo selitveno pot po dokumentih, po vpisih v matične knjige in po priimkih (Baranja, Horvat, Cener, Hudorovič...) Tako je možno ugotoviti, da so Sintli, posebna skupina nemških Romov (v letih 1941 - 1945 bili po Himmlerjevi zaslugi privilegirani v koncentracijskem taborišču Auschwitz) na Gorenjskem in nekaj jih je tudi v zahodnih zaselkih v Prekmurju.

Nesporno pa je, da so bila doslej največja in najuspešnejša prizadevanja pri reševanju "romskega vprašanja" na socialno-zdravstvenih in vzgojno-izobraževalnih področjih. Do nedavnega se je smatralo, da je položaj Romov le socialno - ekonomsko vprašanje.

Osveščanje in emancipacijsko gibanje, ki je bilo na nekih območjih izrazito z vključevanjem v narodnoosvobodilno gibanje, se je močneje razživelo v širšem obsegu proti koncu šestdesetih let, ko nastajajo v naših južnih krajih (kjer živi tudi pretežna večina Romov), posebne organizacije, društva "Rom", in se povezujejo v regionalne zveze. V tem času se razvija romska kulturna dejavnost (mednarodno že priznana gledališče Pralipe iz Skopja), prizadevanja za standardizacijo regionalnih romskih narečij (Uhlikov slovar; Kepeski in Jusuf: "Romani gramatika", Skopje 1980; Zbirka slovensko - romskih izrazov, M. Sobota 1988 in Marcel Cortlade: "Romski bukvar, Sarajevo 1989) ter uvajanje bolj ali manj rednih radijskih oddaj (Beograd III, Priština, Sarajevo, nekaj poskusov radio Ljubljana in na posameznih lokalnih radijskih postajah - te oddaje, v spakodranem romskem narečju lahko več škodujejo kot koristijo). Razvoj romskega jezika in sploh njihove kulture, kot zibelke romske identitete, je v Sloveniji bolj domena samoiniciative posameznikov kot pa organizirano prizadevanje kake znanstvene oziroma ustrezne

družbene organizacije ali celo organa. Na žalost v Jugoslaviji nimamo znanstvene organizacije, ki bi se ukvarjala z romskim jezikom oziroma narečji. Ko se srečajo naši avtohtoni Romi, je njihovo sporazumevanje podobno srečanju Slovencev iz Režije, Dolenjske in goriškega Prekmurja. Omembe vredno pa je, da so se romski učenci iz Prekmurja na poletni romski šoli (organizator UNESCO), lani v Beogradu in letos na Dunaju, še kar dobro sporazumevali z drugimi Romi. Anketa, ki sem jo izvedel med romskimi učenci na predmetni stopnji v Prekmurju, so mi (skoraj 90 %) izrazili, da bi želeli, naj bi imeli tedensko vsaj nekaj ur pouka materinščine. Na sploh jim "uradni jezik" dela največje težave pri vzgoji in izobraževanju in obenem tudi pospešuje nenormalno asimilacijo - uživlje v širšo družbeno skupnost. Starejši Romi so mi potožili, kako hitro izumira njihov blagovzveniči jezik.

V Sloveniji je romsko kulturno dejavnost najtemeljiteje raziskovala Pavla Štrukelj. Na žalost do sedaj še nismo imeli časa, potrebe in denarja, da bi zbrano objavili.

Koliko je dejansko Romov pri nas, ne vemo (v Jugoslaviji 0.7% in v soboški občini okrog 4 % prebivalstva). Popisi prebivalstva so izraz njihove neenakopravnosti. Vsekakor pa moramo upoštevati zaznaven odstotek mešanih zakonskih zvez (8% na Pušči; največje in najbolj urejeno romsko naselje v Sloveniji). Zaradi zaposlovanja doma in v tujini so Romi številne spreminjali svoje priimke in otrokom začeli dajati težko izgovorljiva, uvožena imena.

Pretežna večina Romov živi v urbano neidentificiranih in mnogokje tudi v skrajno neurejenih izolatih. Njihovo neenakopravnost izraža tudi naša neodločnost: ali naj se njihovi zaselki razvijajo kot ostale vasi, ali pa jih je treba razseliti. Zaradi tega so prikrajšani pri marsičem: predvsem v pomoči najmanj razvitim vasicam in tako tudi ni mogoče govoriti o kakršnikoli njihovi samoupravi na temelju samoodločanja. Nelzprosnost trga delovne sile z uveljavljanjem tržnega gospodarstva, bo najtežje prizadela že močno prizadete Rome. Oživljati bi morali njihove nekatere stare dejavnosti, ki bi tudi sedaj imele tržno vrednost (o tem sem že pisal). Brez stalnega dela nimajo stabilne socialne varnosti in tudi ne svoji identiteti ustrezne enakopravnosti. Po navedenih sestavinah njihovega etnosa, je utemeljeno vprašanje, kako so kot kolektivitete zaščiteni. Pri uresničevanju individualnih pravic so že neenakopravni; v kolikor z njimi ne morejo uresničevati in razvijati svoje identitete, ki bi morala biti opredeljena, družbeno in pravno zaščitena z njihovim statusom. V mnogih delih o narodnostnem vprašanju /vse do nedavnega/ je malo besed o Romih; ker niso spadali med manjšine so brez matične dežele in reciprocitete. Pojem etničnih "grup" se v našem ustavnem tekstu pojavi šele leta 1971. V zvezni ustavi, leta 1974, so le narodnosti in samo v republiških in pokrajinskih ustavah, etnične skupnosti.

Vse do nove pomladi narodov v Evropi, in sploh širom sveta, je bil temelj demokracije človek-posameznik, ki je kot tak uresničeval svoje pravice, uveljavljal svojo identiteto. Nesprejemljivo je bilo, da so kolektivne pravice manjšine (narodnosti) pomembna sestavina človekovih pravic. To načelo je bilo vsidrano tudi v naše ustavno opredeljevanje integralnega samoupravljanja.

Kljub mnogim prizadevanjem na mednarodnih, državnih in regionalnih po-

litičnih in znanstvenih srečanjih ter razpravah je ostajalo in ostalo nedefinirano vprašanje manjšine (narodne, narodnosti) in etnične skupnosti. V glavnem je to tudi razumljivo z ozirom na vsebinsko različno pojmovanje in uveljavljanje resnične demokracije. V mnogih razpravah o etničnih narodnostnih skupnostih so pogosto pozabljali na pomembno številčnost Romov.

Svet Evrope, najstarejša (od 1949. leta) evropska - mednarodna - politična organizacija, je sprejela kot prvi dokument "Konvencijo o zaščiti človekovih pravic" (stopila v veljavo septembra 1953). V njej ni ničesar neposredno o kolektivnih pravicah narodnih manjšin oziroma etničnih skupnosti. Konvencijo so dopolnjevali s protokoli. Pred dnevi končana Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je sklenila, da bo treba sestaviti posebno konvencijo o pravicah manjšin. Za našo obravnavo, in posebej še z ozirom na naše želje in prizadevanja, da preko članstva v Svetu Evrope dostojno zasedemo svoje mesto v Združeni Evropi, je vredno omeniti, da je Svet Evrope prvi obravnaval vprašanje Romov kot posebno in pomembno vprašanje. Obravnavali so izredno pereče vprašanje nomadskih Romov v Evropi (pred letoma so izdali večjezično knjižico "Romi in potniki"). Svet je leta 1969 sprejel "Evropsko povelje o Romih" - kot priporočilo št. 563 državam članicam, kako izboljšati položaj Romov. Kako in koliko smo vse, kar se v mednarodnih dokumentih nanaša tudi na Rome, že upoštevali, je vredno splošne kritike in ostaja kot obveznost za naprej.

Romi so od prvega Svetovnega kongresa vse odločnejši, da se jim v vseh državah prizna status narodnosti. Od začetka sedemdesetih let je to tudi v ospredju tukajšnjih romskih zahtev. To je tudi čas: nekoliko višje splošne izobrazbe (prvi romski učenec je končal osnovno šolo v 8. razredu v šolskem letu 1970/71), nekaj Romov je končalo srednje strokovne šole in tudi višjo (dve učiteljici), kolikor toliko se je popravil njihov socialni položaj, spremenil se je tudi odnos večinskega prebivalstva na nekaterih območjih. Intenzivnost zahtev po ustavni ureditvi statusa je vzbujal tudi nedorečenost: kaj in kdo so etnične skupnosti. Mednje so po volji posameznikov in razlagah nekaterih organov in organizacij uvrščali Rome, brez kakršnekoli opredelitve njihovih pravic in njih zaščite. Edino v ustavi SR BiH so Romi uvrščeni kot narodnost. Blizu temu je še makedonska ustava.

Med zahtevami po opredelitvi statusa Romov, je bilo poudarjano: Romi so enovita narodnost in krivično jih je deliti po pripadnosti federalnim enotam. Potreben jim je neki družbeni povezovalni organizem, da se med njimi samimi ne bi razraščala že začeta neenakopravnost. Jasno je bilo, da o statusu ne more odločati številčnost skupnosti niti stopnja razvitosti. Statusa Romom tudi ne more podeljevati večinski narod, ker kot etnos živijo iz sebe. Večinski narod jim mora za uveljavljanje resnične demokracije zagotavljati vse pogoje za razvoj in zaščito njihovih avtentičnih značilnosti etnične skupnosti. Po dokaj zagretyh razpravah je bilo s slovenskim ustavnim dopolnilom (LXV11, tč. 4) določeno, da se status in pravice Romov uredijo s posebnim zakonom. Priprave zakona so utonile v nastalih in trajajočih spremembah v Sloveniji in Jugoslaviji.

Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije, se ponovno postavlja "romsko vprašanje". Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še "plačati" kot

vstopnico v željeno Evropo. Kakršnakoli bo bodoča državna ureditev Jugoslavije, ne smemo zanemariti romske enovitosti v Evropi in v svetu.

Po svetu in v dokumentih se ob nastajanju novih povezovalnih odnosov vse pogosteje uporablja pojem narodnostne manjšine in tu in tam še narodnostna etnična skupnost. Menim, da ne moremo več vzdrževati svojih posebnih (a neuresničljivih) zveznih ustavnih opredelitev narodnosti na temelju bratstva in enakosti oziroma enakopravnosti in tako bi bilo umestno, če se opredelimo za narodnostne manjšine.

Med sedanjimi predlogi za opredelitev statusa Romov sem zasledil naj bi jih izenačili z madžarsko in italijansko narodnostjo. Med tekstom sem že opozoril na bistvene sestavine, ki karakterizirajo Rome kot narodnostno skupnost in tudi kar jim pri tem "manjka" (matična država, jezik, strnjena naseljenost...) Vsekakor pa moramo upoštevati razlike kot možnosti za uresničevanje temeljnih narodnostno etničnih pravic. Z uveljavljanjem romskega statusa začnemo prav na začetku, skoraj blizu absolutne ničle.

Njihov status mora opredeljevati ustava. Na žalost v zadnjih letih hitimo s spreminjanjem ustav in kaj malo je ljudi, ki bi poznali vse spremembe in bi jih mogli tudi upoštevati ter spoštovati v konkretnem vsakdanjiku. Verjetno tudi sedaj pripravljana ustava suverene Slovenije ne bo brez potrebnih sprememb v bližnji bodočnosti. Pomembneje kot mrtva ustavnopravna črka pri uresničevanju romske narodnostne skupnosti, mora biti zavest večinskega naroda in manjšine, da je vzpon manjšine pogoj svobodnega, vsestranskega razvoja vsakogar in vseh skupaj.

Prepričan sem, da po dosedanjih izkušnjah ne želimo ustave kot utopične deklaracije in zato moramo izhajati iz uresničljivosti v naši sedanjosti in kot prehodno predlagam ustavno besedilo:

"STATUS IN PRAVICE ROMSKE SKUPNOSTI SE UREDI Z USTAVNIM ZAKONOM"